

priopćenja

BIBLIJA U HRVATA

ĆIRILOMETODSKA BIBLIJA I NJENA SUDBINA MEĐU HRVATIMA

Kad su Hrvati došli u našu današnju postojbinu, početkom VI. stoljeća, bili su mnogobošci (pogani). Primanjem kršćanstva uključivali su se u onovremene civilizacijske procese. Hrvatska nije pokrštena u jednom jedinstvenom procesu, niti iz jednoga središta. Misionari su dolazili iz Rima i Carigrada, a osobito iz Akvileje. Organiziraniji proces kristijanizacije, s naglašenim političkim ciljevima, dolazi iz Salzburga, pomognut modernijim misionarskim radom irskih redovnika, koji su pokrštavanje pratili i prevođenjem najpotrebnijih tekstova na narodnom jeziku.

Latinski jezik kod zapadnih pokrštenih naroda, pa tako i kod Hrvata, postaje jezikom civilizacije, kulture, diplomacije i religiozne prakse. Taj jezik postaje i jezikom prvih tekstova koji su napisani u okviru rane kršćanske kulture. Glavnina stanovništva sigurno je još održavala mnogoboštvo, poganske kultove, praznovjerje. Jedan od najljepših spomenika koji se vezuje uz pokrštavanje Hrvata, Višeslavova krstionica, čini se da je iz toga vremena, iako o nekom knezu Višeslavu ne znamo ništa. Kasnija tradicija ovaj spomenik vezuje uz pokrštavanje Hrvata u Dalmaciji.

Kad su hrvatski knezovi, već pokršteni i uključeni u političke i religiozne procese Zapada, počeli obnavljati zapuštene stare crkve, ali i graditi nove, susreli su se s imenima i likovima biblijskih ličnosti Staroga i Novoga zavjeta. Biblija kao sveta knjiga, ali i kao predmet, postaje središte kulta riječi. Hrvatski, ali i drugi slavenski knezovi, iz svojih kneževina tokom IX. i X. st. hodočaste u Akvileju da se upišu u tzv. Čedadsko evanđelje (Codex Aquileiensis), koje je prema tradiciji svojom rukom napisao sveti Marko. To su npr. knez Trpimir i njegov sin Petar, knez Branimir i njegova žena Maruša, zatim još knezovi Pribina, Rastislav, Kocelj. Jamačno su tada zapisani bar kraći evanđeoski tekstovi i nužne molitve na narodnom jeziku, »bez ustroenija«, kako je o tom razdoblju i o tim tekstovima napisao Črnorizac Hrabar.

Godine 863. krenula je iz Carigrada misija Konstantina Ćirila i Metoda na poziv moravskoga kneza Rastislava u Moravsku, među Slavene. Braća iz Soluna, »gdje svi govore čisto slavenski«, po nalogu carskoga dvora već su nekoliko puta bili slani u misije: vrlo je uspješna bila misija među Hazare, gdje se Ćiril dobro upoznao s hebrejskim tekstovima Biblije, a pročitao je i neki poblize nepoznati »ruski psaltir«. Druga misija, među Saracene, nije bila tako uspješna, ni politički ni vjerski. Misija među Slavene najvažniji je povijesni događaj IX. st. u Evropi, koji se duboko urezao u kulturu svih Slavena, pa tako i

Hrvata. Konstantin Ćiril izumio je za svoje knjige, i za jezik koji je odabrao da postane kulturni medij Slavenima, posebno i osebujno pismo, glagoljicu, koja očituje njegove teološke, ali i filološke preokupacije. Tim pismom napisao je i prve knjige za Slavene koje su morale poslužiti kao temelj za organizaciju slavenske Crkve. Prve zapisane riječi, prema svjedočanstvu Žitja (života, biografije) Ćirilova bile su početak Ivanova evanđelja: *Iskoni be Slovo* – U početku bijaše Riječ. U Moravskoj su Ćiril i Metod zajednički kompletirali Evanđelje, preveli su Psaltir i Apostol (Djela apostolska), a vjerojatno i neki kraći izbor iz drugih biblijskih knjiga (parimejnik).

Za potpunu organizaciju slavenske Crkve, u obnovljenoj crkvenoj pokrajini Panoniji, kad je nakon Ćirilove smrti Metod imenovan arhiepiskopom srijemskim i legatom Svete Stolice za Slavene, Metod je oko 882. uz pomoć tri brzopisca (ćirilski tekstovi pišu dva) preveo preostale biblijske knjige, osim Makabejaca, pa je – prema Žitjima – rana slavenska Crkva posjedovala sve biblijske knjige, 60 na broju, kako ih je tada priznavala Istočna Crkva.

Nakon Metodove smrti (885) i progona njegovih učenika iz Moravske, baština Svete Braće rasijana je među Slavene, pa tako i biblijski tekstovi. Među Hrvatima, i to prvenstveno u Istri, na kvarnerskim otocima, ali i na prostoru pod političkim protektoratom Bizanta, utvrdila se glagoljica i slavensko bogoslužje, koje je u prvoj četvrti X. st. toliko jako i tako rašireno da se o njemu raspravlja na Splitskim crkvenim saborima. U drugim slavenskim krajevima već tada glagoljicu potiskuje ćirilica, grčko uncijalno pismo podešeno slavenskom glasovnom ustrojstvu. Glagoljica zajedno s liturgijskim i biblijskim tekstovima živi na rubu slavenske ekumene, u Makedoniji i Hrvatskoj, a od XIII. st. dalje samo među Hrvatima. S glagoljicom su se proširili i biblijski tekstovi, isprva samostalno, u posebnim knjigama, evanđelistarima (aprkos ili tetra, izborno ili cjelovito), a ti su tekstovi kasnije poslužili u sastavljanju temeljnih liturgijskih knjiga za hrvatske glagoljaše, osobito kad je u početku XIII. st. započelo formiranje plenarnih glagoljskih misala i brevijara, tekstova koji su postali temelji ne samo za tradiciju biblijskih tekstova kod nas nego i za našu srednjovjekovnu književnost općenito.

Na hrvatskom prostoru, uz glagoljaške tekstove, na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije postoje i žive usporedno i tekstovi Biblije na latinskom jeziku. Biblijske knjige najstarije su sačuvane knjige kod nas. Takav je npr. Splitski evanđelistar iz VIII. st. pisan poluuncijalom, dopisivan u kasnijim stoljećima različitim pismima. Iz XI. st. postoji veći broj biblijskih kodeksa, napose evanđelistara, koji se već odlikuju bogatom iluminacijom. Osim glagoljskog Marijina evanđelja koje je napisano na južnoslavenskom (hrvatskom) prostoru, latinski su tekstovi mnogo češći, ali i bogatiji ukrasom. Najstariji kodeks Zagrebačke Metropolitane jest evangelijarij iz XI. st. (MR 153) pisan karolinom. Doduše nije potpun, a služio je za liturgijska čitanja. U samostanu franjevacu u Šibeniku čuva se Biblija iz XI. st, pisana karolinom, s inicijalima. U samostanu dominikanaca u Dubrovniku sačuvan je prekrasan kodeks, tzv. Velika Biblija iz XI. st. Iz istoga je stoljeća evanđelistar iz Trogira, bogato urešen minijaturama, kao i vrlo značajan fragment evanđelistara iz Raba.

Prigodom osnivanja Zagrebačke biskupije (1093) Čeh Duh donio je sa sobom tzv. Radobovu Bibliju (danas u Beču), u kojoj se nalazi velik broj pripisa, glosa, uz pojedine latinske riječi na hrvatskom i češkom jeziku, a koje prevode ili objašnjavaju latinski tekst. Svečanu Bibliju zagrebačke stolne crkve (MR 159) iz XIV. st. najstariji inventari zovu lijepom i svečanom (»pulchra et

solemnis Biblia«), jer se odlikuje prekrasnim i brojnim minijaturama i inicijalima. Iz istog su stoljeća u zagrebačkoj metropolitani još tri Biblije, a jedan je fragment u Arhivu JAZU. Iz kasnijih stoljeća sačuvan je veći broj rukopisa Biblije, ukrašenih inicijalima i minijaturama.

Mnogo je kodeksa iz toga najstarijeg razdoblja propalo, nestalo, lišeno bogatog ukrasa. Tako se desilo s tzv. Kločevim glagoljašom, svetinjom krčkih Frankopana, napisanom oblom glagoljicom, u kojoj se već nazire uglati tip tzv. hrvatske glagoljice (XI. st.), a koji je sadržavao homilije, tumačenja evanđeoskih čitanja, kao i jedan Metodijev nagovor knezovima. Tradicija je taj rukopis pripisivala sv. Jeronimu, tvrdeći da je to njegov autograf. Sv. Jeronim se već u XIII. st. počeo smatrati tvorcem glagoljice, odnosno prevoditeljem Sv. pisma na hrvatski jezik. Podatak da je on Dalmatinac («Jerolim je naš Dalmatin, on je dika i poštenje, slava i svitlost, kruna hrvackoga jazika») i da je preveo na jezik svoga naroda Sv. Pismo (i jest, ali to je Vulgata – latinski prijevod s grčkoga i hebrejskoga) povezoao se s našim prostorom i narodom, i ta se tradicija, zabilježena prvi put 1248, podržavala među glagoljašima sporadično sve do XIX. stoljeća.

Biblijski tekstovi u Istočnoj Crkvi pretrpjeli su tokom dugih stoljeća znatne tekstualne i jezične promjene kad se ćirilometodski prijevod nasilno redigira prema službenoj (carigradskoj) redakciji Biblije. Slično, samo u manjoj mjeri, postupalo se i kod hrvatskih glagoljaša, gdje se stari ćirilometodski prijevod u XIII. i XIV. st. tekstualno približavaju i rdigiraju prema tekstu latinske Vulgate. Ipak taj posao nije proveden sustavno, jer nije bilo ni snage ni znanja za tako složen posao. Zato sačuvani biblijski tekstovi u glagoljaškim knjigama – brevijarima i misalima – čuvaju u punoj mjeri ćirilometodski tekst. Pojedine su knjige, kojih nije bilo u slavenskoj crkvi prevedene na hrvatskom prostoru. Između ostalih i Otkrivenje sv. Ivana koje nije spadalo među liturgijska čitanja. Ova je knjiga osobito bila popularna među bosanskim krstjanima. Sačuvana je u bosančici, ali prepisana s glagoljaških predložaka.

Cjelokupna Biblija vjerojatno je postojala među glagoljašima, o čemu svjedoče arhivski podaci i izvještaji vizitacija iz kasnijih stoljeća (Omišalj). To je važan podatak, jer takvoga kodeksa nije bilo npr. na ruskom prostoru u XV. st. kad je novgorodski episkop Genadije pokušao pronaći kompletni biblijski kodeks. Ne našavši ga, dao je prevesti knjige koje se nisu našle u Rusiji, u čemu mu je pomagao i hrvatski dominikanac Benjamin. Knjige koje su nedostajale, prevedene su sa Vulgate. Taj kodeks s kraja XV. st. poslužio je kao predložak za tiskanje tzv. Ostroške biblije (1581).

Po Trubarovu svjedočanstvu knez Bernardin Frankopan dao je prevesti (prirediti, prepisati, sastaviti) cijelu Bibliju oko 1520. Kad su protestantski djelatnici šezdesetih godina XVI. st. tragali za cjelokupnom glagoljaškom Biblijom, traganje je ostalo bez uspjeha. Kad je, međutim, takvu knjigu donio u Njemačku neki fratar iz Cresa, Novi zavjet već je bio tiskan, te nije ni otkupljen taj rukopis kojemu se od tada zametnuo svaki trag.

Uz posvećen i prihvaćen biblijski tekst, koji se od najstarije tradicije smatra svetim, te se ne smije mijenjati ili udešavati, vrlo rano u okviru glagoljaške književnosti šire se i apokrifni tekstovi, staroga i novoga zavjeta. Oni proširuju biblijsku tematiku, a po žanrovskim osobinama pripadaju zabavnoj i poučnoj literaturi. Kako je hrvatski prostor bio na razmeđu Istoka i Zapada, latinskih i grčkih utjecaja, upravo na našem prostoru ukrštavaju se i silnice svih utjecaja

koji su živi od srednjega vijeka sve do XVI. stoljeća, a i kasnije. To dobrim dijelom pokazuju i apokrifni tekstovi.

Od starozavjetnih apokrifa najpoznatiji i najpopularniji je bio *Život Adama i Eve*, od kojega se u srednjem vijeku razvila priča o tzv. krsnom (križnom) drvetu, tj. o grančici s drveta dobra i zla, a koja je bila usađena na Adamov grob. Od nje je istesana greda za Salomonov hram, ali je graditelji nisu mogli ukrotiti niti ugraditi u hram, a kasnije je poslužila kao križ na kojem je Krist bio razapet, i to na istom mjestu gdje je bio Adamov grob. Krv Krista (novoga Adama) tekla je na Adamovu glavu, otkupljujući tako njegov grijeh, i grijehe čovječanstva. Taj motiv – Golgota i Adamova glava – prešao je u kršćansku ikonografiju Istoka i Zapada. Od posebnoga su interesa starozavjetne apokalipse i viđenja. *Henohova knjiga tajni* sačuvana je samo na staroslavenskom jeziku. Ta knjiga nije se, doduše, sačuvala među glagoljašima, kao npr. Abrahamova i Baruhova apokalipsa, apokrif o Josipu Egipatskom, o Melkisedeku itd.

Od novozavjetnih apokrifa najvažniji su oni koji opisuju Isusovo djetinstvo (Protoevanđelje Jakovljevo), a zatim oni apokrifni tekstovi koji govore o Isusovu djelovanju. *Nikodemovo evanđelje* bilo je prevedeno s latinskoga na našem prostoru, odakle je prešlo u slavenske literature. Djela apostolska su svojevrsni srednjovjekovni pustolovni romani u kojima se opisuju djelovanje i mučenička smrt pojedinih apostola. Od novozavjetnih apokalipsa važne su, osobito kao oštra društvena kritika, Bogorodičina apokalipsa, poznatija kao Hođenje Bogorodice po mukama, i Pavlova apokalipsa.

Reformacija, započeta pobunom i protestom Matije Luthera, kao kulturni događaj prvoga reda u Evropi XVI. st, nastavljena je njemačkim prijevodom Biblije, našla je odjeka i u Hrvatskoj, osobito među glagoljašima. Pošto je Primož Trubar preveo i izdao na slovenskom Novi zavjet (1554), on i Petar Pavao Vergerije, ranije koparski biskup, nastoje naći prevodioce za hrvatske biblijske knjige kojima misle kršćansku i protestantsku ideju proširiti na Balkanu, vjerujući da će evanđeoska riječ biti najjače oružje u borbi protiv Turaka. Prijevod Prvoga i Drugoga Dela Novoga Testamenta ostvarili su zajednički, i potpisali zajednički, Stipan Konzul Istranin i Anton Dalmatin, i to na temelju dotadašnjih rukopisnih i tiskanih knjiga. Osobito su im dobro poslužili glagoljski misali do tada tiskani (Prvotisak, 1483; prvotisak brevijara vjerojatno manje, ali zato izdanje iz 1493. iz Venecije više), na što se oni u predgovoru i pozivaju. Služili su se i latiničkim izdanjem hrvatskoga lektionara (Zborovčić, 1543). Nisu se, dakle, držali Trubarova, ni njemačkoga Lutherova teksta, što im je Trubar oštro zamjerio, ali nakon toga i prestaje suradnja među njima. Knjige Novoga Testamenta izašle su na glagoljici (1562–3) i na ćirilici (1563). Protestanti su prevodili cijeli Stari zavjet, ali tiskali su samo Proroke latinicom (1564), od kojih se jedan jedini primjerak čuvao u Austriji, prema kojemu je Vatroslav Jagić priredio i izdao *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (1897). Protestantske knjige su u oštroj borbi za katoličku restauraciju bile paljene i uništavane, ali su se pojedini primjerci, bez naslovne stranice i predgovora, nalazili i među glagoljašima.

Kao što su glagoljaši imali tumačenje evanđeoskih perikopa, to su homilijari, od kojih su neke prevedene sa češkoga jezika, tako su protestantni izdali *Postilu* glagoljicom, ćirilicom, i kao posljednju svoju knjigu, u Regensburgu 1568, na latinici za Gradišćanske Hrvate.

Za proučavanje teksta Biblije, jednako hebrejskoga, grčkoga i latinskoga, u XVI. stoljeću najviše zasluga sigurno ima Matija Vlačić Ilirik koji je enciklopedijskim djelom *Clavis Scripturae Sacrae* – Ključ Svetoga pisma, dao temeljno djelo za cjelokupno proučavanje Biblije. To je u prvom dijelu teoretska rasprava o tumačenju tekstova (hermeneutika), o zamkama značenja, o nejasnoćama, o slikovitom izražavanju itd, a u drugom dijelu to je rječnik realija koje se pojavljuju u čitavoj Bibliji. Vlačić je izdao i Erazmov *Novi zavjet* na grčkom jeziku, poprativši ga golemim komentarima. Napisao je i čitavu biblioteku o novozavjetnim i starozavjetnim biblijskim knjigama, od kojih neke ni danas nisu izdane.

Josip Bratulić